

Триколон: доля націй та національної держави

Олег
Білий

ІДЕНТИЧНІСТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ДЕРЖАВА

За умов більшовицького тоталітаризму відбувалися творення декоративних форм громадянського суспільства (всіляких спілок, професійних об'єднань) і водночас організація ГУЛАГу задля розв'язання завдань індустріалізації, усталення так званого державного капіталізму.

Інтернаціоналістська ідеологічна модель, яка була продуктом державності більшовицького космополітичного істеблішменту 1920-х років і практичної сталінської політики приборкання національних рухів, передбачала численні культурні автономії, підпорядковані партійно-радянській системі влади.

Тим часом дедалі виразніше набирали сили та чинності неформальні інституції, які утверджували неформальну ідентичність, руйнуючи зсередини внутрішню логіку системи. Неформальні інституції побудовані на цілій низці правил, які в кожному своєму пункті суперечили правилам легальних, формальних інституцій. Свого часу Джордж Орвел вигадав чудову метафору для цієї шизоїдності так званого реального соціалізму: «Всі свині рівні, але є деякі з них — рівніші».

Це вочевидь спричиняло виникнення подвійної офіційної імперської ідентичності. З одного боку, ідентифікувальна уява породжувала таку конкретну колективність, як «радянський народ», а з іншого — такі, як «українці», «грузини», «латиші» тощо. Саме ця подвійна ідентичність уможливила розквіт національних незалежницьких ідеологій наприкінці 1980-х років.

© О. БІЛИЙ,
2015

Але найскладніше питання, що виникає у зв'язку з використанням моделей ідентифікації, втілюваних у формальних інституціях, — це питання стосовно переваги неформальних інституцій. Один із ключів до відповіді можна знайти у Гайдегеровому екзистенціалістському розумінні природи *належності* та принципу *бути разом*. Потреба бути разом, потреба в належності зумовлюється *стурбованістю*, яку індивід переживає, коли відчуває загрозу бути поза рамцями, у примітивній самотійності, неубезпеченим. І саме стурбованість утворює базу ідентичності, спонукає до належності.

Адже належність, корпоративне членство забезпечує від загрози примітивної самотності, що її невіддільними атрибутами є відчуження й незахищеність. Формальні інституції ж неспроможні гарантувати захищеність, забезпечити від загроз.

Мішель Фуко взагалі вважає ідею примирення закону і порядку нездійсненною — закон, мовляв, завжди співвіднесений з юридичною системою, а порядок — з адміністративною системою, специфічним державним устроєм. Ось чому спроба примирення завжди завершується інтеграцією закону до державного ладу. Те саме, на мій погляд, стосується і співвідношення між універсальною моделлю ідентичності і системами колективної безпеки, що їх гарантує певний державний устрій, або порядок.

Якщо поглянути на історію виникнення держав, то вона рясніє численними несподіванками, аж ніяк не прогнозованими з боку ініціаторів державотворення й часто-густо сприйнятими як випадок, викликаний всілякими констеляціями подій. Але при цьому поза сумнівом залишається той факт, що держава є цивілізованою формою, або однією з форм, у яких постає цивілізація, на відміну від форм первісного «гемайнштафту». І з цього погляду мені видається знаменною і знаковою та теоретична шана, що її висловив Річард Рорті на адресу дистинкції між варваром і цивілізованою людиною, запропонованої Йозефом Шумпетером. Ця дистинкція полягає у непорушному дотриманні певних переконань попри усвідомлення їхньої відносної (релятивної) цінності, що й відрізняє цивілізовану людину від варвара. Звернімо увагу на термін «переконання». Він символізує вибір тих чи тих цінностей як системи норм, що їх має намір неунікнено дотримуватися індивід. Розвиваючи цю дистинкцію, Рорті вважає, що саме визнання випадковості словника, в якому закарбовуються найвищі сподівання, є визнанням випадковості свідомості цивілізованої людини, яка залишається відданою цій випадковості. Мабуть, історія Сполучених Штатів Америки, як жодна інша, підтверджує це судження. Адже відомо, що батьки-засновники країни під цією назвою цілком усвідомлювали релятивну цінність ідеології, покладеної в підґрунтя американської конституції. Але саме відданість своїм переконанням, попри цілковиту випадковість їхнього походження, забезпечила міцність державного фундаменту й довге життя конституційних норм. Цілком імовірно, що саме тому в юриспруденції Сполучених Штатів виняткового значення набуло так зване прецедентне право з його повагою до випадку, ба й апологією випадковості.

Найбільш важливим і принциповим положенням прагматичної конструкції Джеймса для нашої теми є акцидентний характер вірування. Фактично, згідно з В. Джеймсом, ми знаходимо себе віруючими, ледь знаючи, як і чому, а наша віра є пристрасним утвердженням жадань, в яких нас підтримала соціальна система. Існування держави загалом і національної держави зокрема неодноразово підтверджувало звичку не вірити у те, що *не має користі*.

Воля до віри в інноваційну метафору як мистецьку мрію дорівнює волі до віри в національну державу як образ етнічної самоідентифікації, по суті, віри в уже наявне. Держава, попри всі намагання юристів збагнути способи її легітимації, залишається у своїй основі порядком речей (М. Фуко), усталеним унаслідок вольового акту віри та гри випадковості.

Легітимація образу історії постає як спосіб легітимації влади. Найпоширенішою стратегією, що її метою є легітимація образу історії, є возвеличення переможців у колективній пам'яті (Дж. Ваттимо). Сам переможець є образом успішного володарювання й завжди має карт-бланш на контроль історичного процесу через систему опцій. Він завжди творить упривілейовану історію. В такий спосіб створюють підстави для узвичаєння інституційного ладу, для усталення символічного порядку.

З іншого боку, пропагандисти мондіалізму чи глобалізму, на кшталт Жака Аталі, безперечно заскочені сьогодні спалахом національних ідентичностей. Так само, як проповідь остаточної перемоги лібералізму, увиразнена свого часу Френсисом Фукуямою у вигляді ідеї кінця історії, німотствує перед лицем економічної кризи, загалом пропагандисти глобалізму німотвують перед лицем таких явищ, як проголошення референдуму про незалежність Шотландії, «спалах Каталонської ідеї», загрози розпаду державної цілісності Бельгії, що походить від нездоланного конфлікту онтологій між фламандцями та валлонами. Привертає до себе увагу та обставина, що саме в Європі, де було вистраждано не одну глобалістську мрію, ще й досі не лише жевріють старі (баски, Північна Ірландія), але й раз по раз спалахують нові потенційно руйнівні конфлікти ідентичностей.

Глобалізація завжди була пов'язана з боротьбою за ресурси, за території. Завоювання нових територій супроводжувалося динамічним переміщенням мас, спонукало до вдосконалення зброї, засобів зв'язку, способів урядування, що сприяли утримуванню під контролем новоздобутого простору. Можна навіть говорити про номадійний характер планетарного розпросторення культур і цивілізацій. При цьому спостерігалось прагнення поширити сформовані локальні ідентичності та габітуси, вірування та технології на нові землі. В перебігу історичного розгортання глобалізаційних процесів владні домагання і військова складова визначали перспективи цивілізаційного руху. Ця обставина від самого початку пов'язана з тим, що я називаю волею до ідентичності. Йдеться про створення безпечного універсуму для об'єднаних виробленими у межах духовних і господарських

практик індивідів. Безпечний універсум постає на ґрунті онтологічної потреби людей бути разом, спертій на досвіді ризиків, катаклізмів і втрат.

Однією з найбільш відомих зразків глобалістської ідеології є месіанізм. Він завжди спирався на складний комплекс психологічних, расових, цивілізаційних чинників, парадоксальним чином поєднуючи в собі ідею обраності, окремішності, винятковості того чи того типу спільноти та універсальний сенс закладеної в ньому програми. Нині месіанізм заведено відносити до так званого традиційного дискурсу, зорієнтованого на культивуванні причетності до виняткової рятівної місії. Рано чи пізно месіанізм ставав важливою частиною глобалізаційних проєктів, утворюючи міфологічне підґрунтя для наступальних ідеологій імперських держав. Таке підґрунтя зазвичай може зберігатись упродовж сторіч у вигляді національних ідентифікаційних стереотипів. Прикладом тут може бути висловлена російським ченцем Філофеєм ідея Третього Риму, яка попервах відігравала роль релігійно-політичної міфології, що її мета полягала у легітимації претензій Московського царства на візантійську духовну спадщину. Як відомо, Третій Рим після падіння перших двох (Старого — власне Риму і Нового — Константинополя) уособлював собою останній духовний форпост православного християнства, але по суті став стратегічним символом боротьби московських князів за імператорський титул. Ідея Третього Риму на довгі роки стала фундаментом політичної міфології Російської імперії та її глобалістських претензій.

Стереотипи месіанізму, зашифровані у теорії Третього Риму, було відроджено у доктрині Леніна, згідно з якою і всупереч марксистському профетизму вважалось можливим побудувати соціалізм в окремо взятій країні і вже під військовими штандартами Росії розгорнути світову революцію. Цілком імовірно, що Леніна надихав приклад Наполеона Бонапарта, який прагнув об'єднати Європу під егідою «Французького світу» у військовий спосіб.

Зазвичай месіанізм як нормативний глобалізм експлуатує прагнення безпеки, що є засадовим щодо соціальної та політичної ідентичності. Так само він експлуатує почуття зверхності і право на *виняткову* репрезентацію універсальних цінностей, і відповідно — право на непідсудну дію.

Лише під орудою міжнародного авторитету держав-націй формуються умови міжнародної політики, яка є результатом «дозвольного» глобального порядку, що сприяє утворенню і підтримці транснаціональних зв'язків та інституцій. Саме регіональна гегемонія надпотуг або авторитетів національно-державних утворень уможливорює інституційну експансію міжнародних організацій.

Ідея суверенітету як виняткової правової норми, яка є засадовою для національних правових систем, вочевидь увиходить у суперечність з будь-якими транснаціональними проєктами та, ясна річ, проєктами глобалізаційними.

У транснаціональних інституціях по суті закладено інституційну матрицю національної держави. Вони є продуктом історичного розвитку Держави-

Олег БІЛИЙ

Нації, власне історичним продуктом. Державницький міф спирається на систему уявлюваних інституцій як історично виплеканих цінностей і нормативів у процесі усталення національного буття. Цілком природно, що при цьому етатистський міф, який переймає уявлення про національну державу, живить і ідеологію глобалізації.

Олег Білий — доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України.
